Litt. hist.
Sv.
Monogr.
(Br.)

Personliga minnen

av

Ellen Key

Alice Trolle

PERSONLIGA MINNEN

AV

ELLEN KEY

LINKÖPINGS
LITHOGRAFISKA
AKTIEBOLAG
1 9 2 7

+ – 9-10 tusen dato – –

KUNGL. BIBLIOTEKET STOCKHOLM

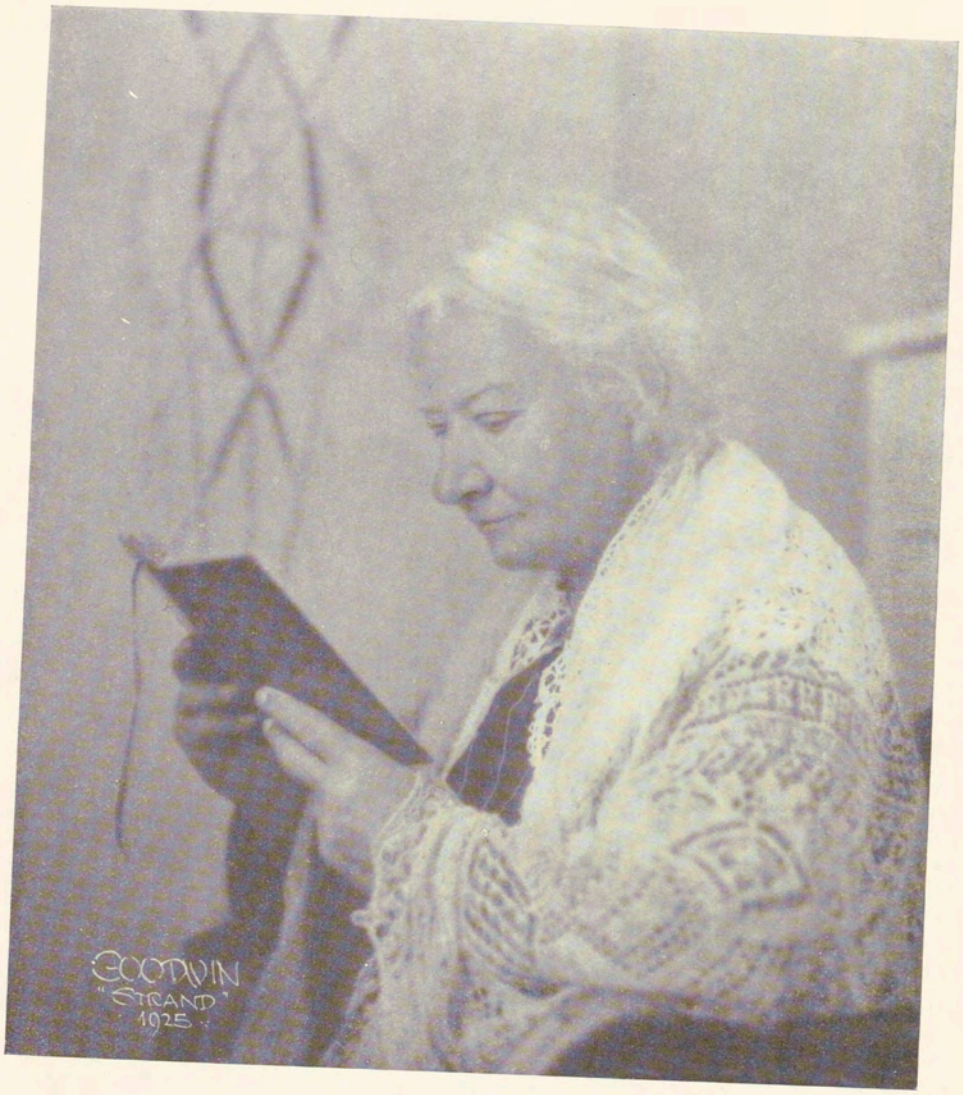

EFTER DR GOODWINS SISTA ELLEN KEY-PORTRÄTT 1925.

till vännen
Alice Trolle
26/4 1925

PERSONLIGA MINNEN

AV

ELLEN KEY

AV

ALICE TROLLE

KUNGL. BIBLIOTEKET STOCKHOLM

DE PERSONLIGA MINNEN AV ELLEN KEY, SOM härmed utlämnas till allmänheten, äro i något utökad form det av mig i Radio såsom riksprogram utsända föredraget den 20 januari 1927. På grund av de uppmaningar, som riktades till mig att låta trycka föredraget, beslöt jag att göra det för att därigenom söka gagna Stiftelsen Strand. Behållningen av denna skrift tillfaller detta ändamål.

Stiftelsen Strand såsom vilohem dels för intellektuellt arbetande kvinnor, som söka ro och avskildhet, dels för kroppsarbetande kvinnor, vilka under sommarmånaderna behöva stärka sina krafter och erhålla vederkvickelse till sinnet genom vistelsen i en vacker och minnesrik bygd, var Ellen Keys älsklingstanke. Ofta talade hon därom, och varmhjärtat liksom vidhjärtat fröjdade hon sig åt vissheten, att efter hennes död hemmet och de minnesskatter hon samlat inom dess väggar skulle bli till nytta och glädje för andra kvinnor. Att pietetsfullt vårda den miljö, som varit ramen till en stor personlighet, och att söka bibehålla den orubbad är en förpliktelse, vars ansvar alltmera genomträngt vår tids människor. Strand blir *mera* än blott det pietetsfulla minnets hemvist, ty lika litet som Ellen Key ville veta av någon "flärd kring döden", lika litet önskade hon, att hennes hem skulle bli ett livlöst sanctuarium, ett minnets tomma rökoffer. Hennes vilja var istället, att detta hem skulle bli till gagn i livsbejakande syften och till förnyelse för *levande* människor. I dessa bestämmelser går ej blott Ellen Keys hjärtelag igen utan även hennes anda och de lärosatser, i vilka hon levde och på vilka hon dog.

I hjälpandet och i lyckliggörandet av människor skall Ellen Keys minne som personlighet fortleva i det hem, som hon skapade och där hon satte sin prägel på de yttre ting, som hon ställde i tjänst för inre värden. Strand och dess syftemål är ett Ellen Keys andliga testamente. De, som älskat henne och äro henne tacksamma, böra känna att dessa hennes förordningar äro ett arv att förvalta. Vad som i hennes anda göres för att främja dem, blir en tacksamhetens gärd, en minnets hyllning.

En blygsam länk i en sådan tacksamhetens kedja äro dessa personliga minnen — något annat avse de ej att vara.

Till dem, som visat intresse och förståelse för detta arbetes tillkomst och dess spridning, ber jag att få uttala ett varmt tack. Även tackar jag doktor Henry B. Goodwin, som av vänskap för Ellen Key ställt bilderna till förfogande, samt konstnären och författaren Olof Thunman, vilken av intresse för saken tillåtit att å omslaget reproducera en av honom utförd ek från en tafla, som hänger på Strand. Den amatörbild av Ellen Key, som pryder överstycket, är tagen i januari 1926. Även för den frambäres mitt tack, liksom för den del av den dekorativa utsmyckningen, som utfördes av Marianne Mörner till "En Bok om Östergötland" och nu med hennes vänliga medgivande användes för detta arbete.

Linköpings Slott den 11 mars 1927.

Alice Trolle.

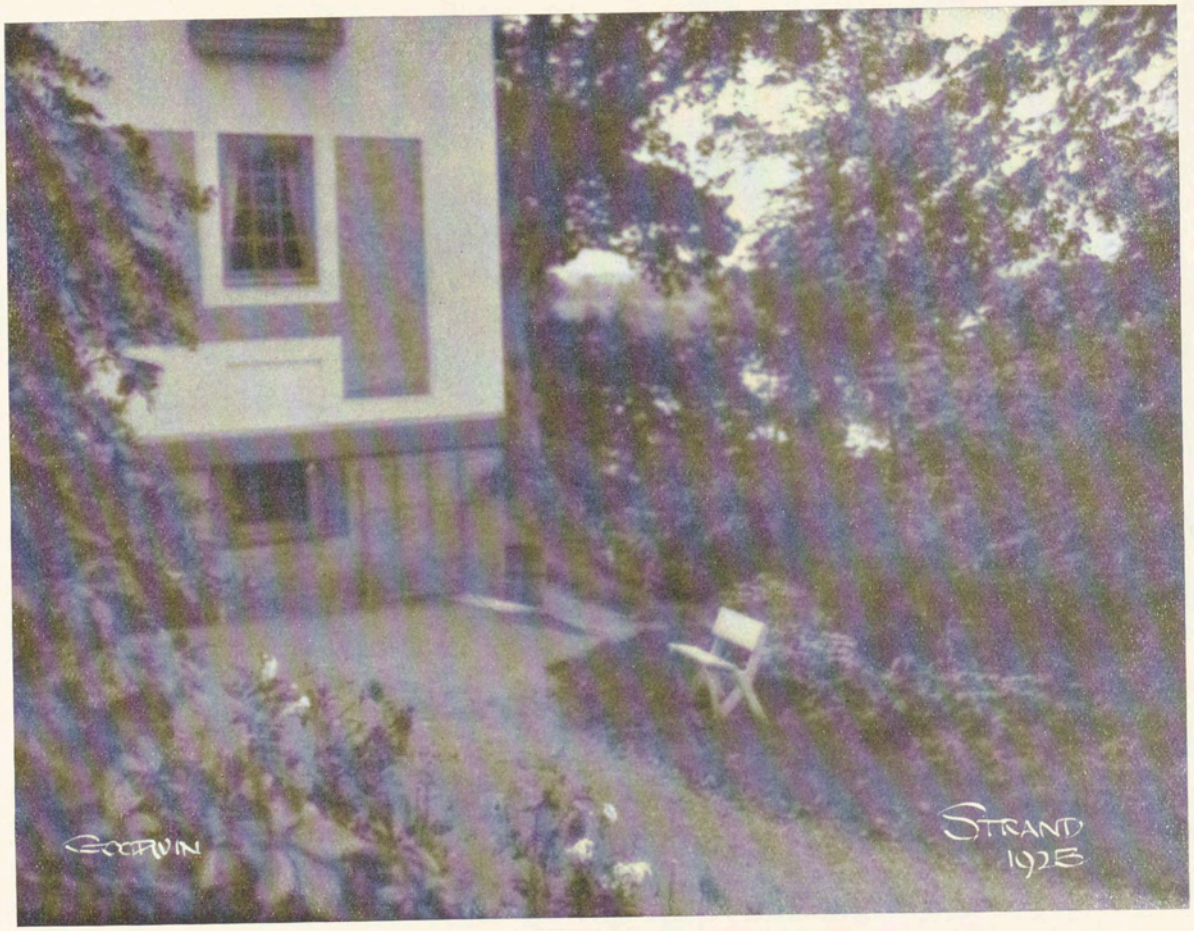

EFTER KAMERABILD AV DR GOODWIN.

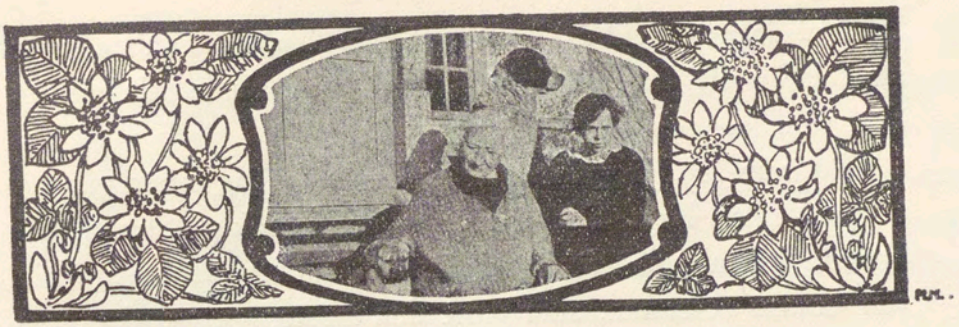

BLOTT ETT PAR DAGAR EFTER ELLEN KEYS död skrev en gemensam vän till mig: "Ellen Key var en ljusgestalt av den mest upphöjda, offervilliga, osjälviska idealitet. I henne kunde intet mörker bo, intet, som ej var ett ädelt föredöme för andra. Hennes hjärta var ej blott sällsamt rent utan ock sällsamt varmt, outtömligt i sin omsorg om andra. Det begrepp hon skapade med ordet 'samhällsmoderlighet' hade förut uppstått i hennes egen offervilliga själ. Livet gjorde henne aldrig rättvisa, varken åt henne själv eller åt hennes idéer och för närvarande synas de senare icke aktuella. Men ett härligt utsäde dör icke, om det ock för en tid får ligga i träda."

Att berätta om en död vän är att begå en helig handling. Även om denna vän tillhör offentligheten, måste en på blott personliga minnen byggd skildring bli bristfällig, ja, stympad därför att man så ofta stöter på det intimt personliga, som tillhör tystnaden. "Tag bort händerna. Det är en altarkalk,

som ni icke få vidröra", sade Ellen Key, då hon en gång stod inför ett liknande predikament och skulle tala om en död vän. — — —

Det var 1913 i gyllene september, som jag första gången träffade Ellen Key. Det skedde vid ett besök på Strand. Vi kommo bilandes dit ett litet sällskap. I detta befann sig min vän Louise Åkerman, som gjort den mästerliga svenska översättningen av "Jean Christoph". Ellen Key blev tydligen glad att träffa Louise. Hon tog henne i famn och satte henne bredvid sig vid tebordet och samtalade livligt och intresserat med henne, uttryckande sin beundran för det sätt varpå hon tolkat Romain Rolands storverk.

Efter teet tog Ellen Key mig på en rundtur genom rummen och visade mig både böcker och föremål. Då vi stannade i arbetsrummet en trappa upp, kunde jag ej motstå min lust att säga henne ett tack för vad flera av hennes böcker och de tankar, som hon i dem levandegjort, givit mig. Jag framförde detta tack litet tafatt och tyckte ej alls, att jag fått fram vad jag ville ha sagt. Ellen Key såg på mig, något av en fuktig glans kom i hennes öga, så föreföll det mig. Hon bredde ut sina armar och slöt mig intill sig. Från den stunden mötte hon mig med aldrig sinande förståelse, med moderlig godhet och trofasthet. Inte var det vad jag i min obetydlighet sagt om hennes arbeten, som framkallade denna omfamning, men hennes varma hjärta förnam säkert värmen, som låg bakom mina ord. Hon såg till känslan såsom hon alltid gjorde. Ingen kunde äga större förståelse för andras tankar och känslor.

Första gången Ellen Key var gäst i vårt hem var den 12 november 1914. Hon kom då till Linköping för att på uppmaning av Linköpings socialdemokratiska kvinnoklubb hålla ett föredrag. Samma föredrag hade tidigare hållits i Stockholm. Det utkom sedan i ungefär ursprunglig form i broschyren "Kriget, freden och framtiden". Hon skickade mig den med tack "för vår första kväll samman".

Föredraget hölls i Cirkus. Den för Linköpingsförhållanden stora lokalen var fylld till trängsel. Mitt på arenan var rest en talarstol och ända tätt intill denna sutto åhörarna packade. Ellen Key inträdde på det henne egna stilla sättet, långsamt gick hon upp för trappstegen till talarstolens plattform. Hur vacker hon stod där, hur sällsamt lugn med ögonen lysande av klarhet. Hon bar en enkel svart klänning med en vit schal över axlarna. Nu började hon att tala. Den mjuka rösten, som snarare var lågmäld än hög, hade en egendomlig förmåga att genomträngande nå till varje plats i lokalen. Distinkt kom varje ord till sin rätt. Då Ellen Key talat ett par meningar, störtes föredraget av att några senanlända gingo i dörrarna och sökte att erhålla ståplatser på läktarna. Ellen Key bröt lugnt av mitt i en mening, och utan att ett ögonblick höja rösten eller visa sig förtörnad, sade hon: "Nu väntar jag, tills alla intagit sina platser och det blir stilla här inne." Och tyst blev det. Det fanns hos Ellen Key något av härskarinna, som ingen gärna satte sig upp emot. Då tystnad alltså inträtt, fortsatte hon den avbrutna tråden, som om intet avbrott skulle ägt rum.

Föredraget slutade med följande ord, så aktuella just då under brinnande krig: "Vad jag nu med min svaga stämma säger, kommer en gång att ljuda med bruset av miljoners miljoner kvinnostämmor: Vi vilja — och vi skola — släcka krigets helvete och dana fredens paradis."

Den kvällen bad jag Ellen Key, som i gröna gästrummet stannade natten över, att skriva något i mitt autografalbum. Hon skrev då, efter en kort inledning, följande ord, som Gustaf Banér på Linköpings Slott riktade till sina barn kvällen innan han på torget gav sitt liv under bödelsvärdet:

"I skolen för ingen lust önska Eder att leva och för ingen nöd önska Eder att dö."

När Ellen Key var på Linköpings Slott egnade hon alltid varma tankar åt de fruar, vilkas män avrättats 1600, och vilkas gemensamma avsked enligt traditionen ägde rum i valvet mellan s. k. stora och lilla borggården. Det hände ofta, att Ellen Key anmodade sina vänner på återväg från Strand att vid genomresan i Linköping uppsöka mig med brev eller hälsning från henne. Alltid ålade hon dem då att noga betrakta detta valv. I ett brev har hon kallat det "de gråtande fruarnas valv". Detta intresse var säkert ej blott ett utslag av Ellen Keys hjärtelag och medkänsla med olyckliga, utan hängde i hög grad samman med hennes utpräglade känsla för tradition och minnen.

Vintern 1921 firades på flera platser i Sverige tioårsdagen av Frödings död, och vi beslöto att även här anordna en sådan högtidlighet, vars behållning skulle anslås till insamlingen för

Frödings gravmonument. Festligheten skulle äga rum på teatern. Förutom recitation och sång tänkte vi oss ett föredrag om Fröding. Vi vågade dock knappast förutsätta möjligheten, att Ellen Key skulle vilja hålla det. Jag skrev emellertid till henne, och efter några dagar ingick ett jakande svar. Ellen Key kom på eftermiddagen samma dag, minnesfesten skulle firas. Hon hade bett mig att bjuda hit en systerson, som vid tillfället tjänstgjorde på Malmslätt. Vi åto middag i lugn och ro, pratade och hade trevligt. Jag frågade Ellen Key om hon hade sitt föredrag färdigt. Hon svarade, att hon ej ämnade skriva det. Efter middagen drog hon sig tillbaka till gröna gästrummet för en halvtimma. Då hon kom ut, hade hon i handen ett litet obetydligt papper, på vilket hon gjort några korta anteckningar om huvudpunkterna till sitt föredrag.

Tack vare en påpasslig tidningsman äger jag nu detta utmärkta föredrag in extenso som klipp ur Östgöten.

Frödingsfesten ägde rum å Linköpings teater. På scenen var uppställd Eldhs bekanta byst av Fröding, omgiven av en blomsterdekoration; i övrigt var scenen tom. Sedan sången "Ack, Värmeland, du sköna" sjungits bakom kulisserna och en prolog lästs upp, trädde Ellen Key fram. Hon gjorde en avvärjande rörelse, då en applåd ville hälsa henne, men när en liten flicka steg in och nigande överräckte en bukett röda rosor från arrangörerna, tog Ellen Key emot blommorna och gick med dem på armen stilla fram mot Frödingsbilden. Hennes gestalt, gången, alla hennes rörelser buro prägel av andakt. Med en oefterhärmligt vacker, nästan öd-

mjuk rörelse böjde hon sig och lade de dunkelröda rosorna mot Frödings vita bild. Det gick som en ström av rörelse genom oss alla. Efter ett ögonblicks dröjsmål vände sig Ellen Key mot salongen och höll sitt glänsande Frödingstal. Hon betonade strax i början av detta, att hennes avsikt var att skildra Fröding som människa och på grundvalen av personliga minnen, ej att värdesätta hans diktning. "Det är många, som sysselsatt sig därmed", sade hon, "och framför allt har han själv så sjungit sig in i vårt sinne, att en annan stämma icke kan göra något därtill. Om detta få vi vittnesbörd i alla kretsar, hos hög och låg. Det är icke min tanke att lägga något mera till hans ära. Jag vill blott belysa det, som för mig är det största i Frödings betydelse. Det är *människan* Fröding, som led, som stred, som aldrig helt segrade och som just därför i varje fiber var människa i ordets största och ordets svagaste betydelse."

Ellen Key slutade sitt föredrag på följande sätt: "Varje gång Ni närma Er Fröding, försök då att lära er det största, han hade att ge: den djupa förståelsen, känslan för det mänskliga, hur dåligt det än må vara, den lilla rest av mänsklighet, som finns kvar. Hans testamente är: sträva efter en högre harmoni. Låt det brustna vara brustet, men nöj er aldrig med att förlåta och förstå, utan se det stora i en sjunken mänsklighet, det evigt mänskliga. Förvandla det timligt mänskliga till det evigt mänskliga."

Då en applåd ånyo ville bryta fram, buren av tacksamhetskänsla, sade hon: "Nej, applådera inte. Jag hör klangen

av Frödings tankar. Han var icke blott en sångare, en hjälte, en ormdödare, utan han var en Laokoon, som hela livet sökte göra sig fri från ormarna. Om blott någon eller några förstått, vad jag därmed velat säga, är detta tack nog."

Detta om "ormdödare" hänsyftade på en passus i föredraget.

Det dröjde sedan länge, innan Ellen Key åter besökte oss. Hon blev alltmera stillasittande på Strand, det blev svårare att locka henne från arbetsbordet. Under de följande åren drabbades Ellen Key av tunga sorger. Det var många bland hennes käraste och bland de bästa vännerna, som skördades av döden. Hennes brev från dessa tider andas ett djupt vemod, även om smärtan av lidna förluster i ytterst få ord uttalas. Det djupa lidande, som kriget med dess ohyggligheter och dess efterverkningar vållade Ellen Key, fatta nog alla, som i någon mån satt sig in i hennes tankevärld. Detta lidande hindrade dock ej, att hon uppriktigt förmådde att glädjas över de gärningar av kärlek och barmhärtighet, som ur eländets mörker lyste upp, eller över de verkningar i utvecklande riktning, som härav blevo en följd på enskilda individers själsliv. Hon skriver under denna tid ett brev, som slutar så: "Din sorgsna Ellen Key", men under står med stora prantade bokstäver: "som VET, att *vi* dö i öknen, men *idealen leva*."

Ellen Key försjönk aldrig i dådlös smärta, och under denna tid utvecklade hon en stor arbetskraft. Hon stod i korrespondens med snart sagt hela den bildade världen, och bara detta är nog att fylla en människas arbetsmått. Förutom annat skrev hon nu Allsegraren. Hon omtalar, hur hon under

tiden för detta arbete "skall gå som Kettil Okristen levande i gravhög tills jag kommit ut med boken. Men 1920 (om jag lever) skall jag börja leva". Det skulle dock dröja väsentligt längre, innan arbetet blev färdigt, ty Allsegraren, andra delen, utkom först år 1924.

I mitt skrivrum ligger en packe brev från Ellen Key. Då jag bläddrar igenom dem, är det som förnumme jag åter något av henne själv, något av kraften i hennes ande, något av värmen i hennes väsen. Dessa papper skola gulna och föråldras, men tankarna, som där stå ristade i tydliga, kraftiga bokstäver, skola leva.

På ett löst blad stå orden: "Vi måste själva på något sätt vara offrade innan vi bli färdiga — och värdiga att offra oss".

Jag brukade årligen till hennes födelsedag den elfte december sända en äkta skånsk spettekaka. Regelbundet skriver hon och tackar härför samt berättar, hur hon på spettekakan gjorde kaffekalas på Strand för grannarna i de små stugorna: fiskaren, skogvaktaren och torparna med deras familjer. Lika regelbundet sänder hon i dessa tackbrev samtidigt sina julönskningar. Sedan 40 år tillbaka, säger hon, har hon undvikit att skriva vid jul och nyår för att ej då belasta den strängt upptagna personalen vid posten.

En av dessa hennes vackra julhälsningar lyder sålunda: "Huru glada du och din mor nu måste vara att hemmet nu fylles till julen med de unga och deras ljusa syn över livet och deras glada "stim". Det är välsignat att man får barnbarn, Alice, små barn, som bara i sina stora blickar spegla julens ljus,

EFTER KAMERABILD AV DR GOODWIN.

djupa rena källor själva. Må julen och det nya året bli er alla goda. Hälsa din omgivning, de, som äro tjänande andar på slottet, och dina egna. Må den vita stjärnan lysa din jul, den under vilken våra hjärtan bli så stilla, så stora och våra öden små."

Om sin egen jul skriver hon en gång, "att hon är glad sitta alldeles stilla och ensam med min dotterliga vän Malin och Gull (hunden) vid brasan, och granen och bilderna av mina kära".

Då jag fyllde 50 år, skrev hon till mig: "Må sorgerna under det skede, som nu för dig blir eftersommarens ljuvliga, rika tid, stanna långt från din tröskel! Må du få behålla alla dina hjärtekära, må fullhet strömma till dig från naturen, från människorna, från dina verk i det egna och fjärran land! Må nya skönhetsvärden, livsvärden, evighetsvärden regna som nu de blommande trädens bladsnö över dig".

Ellen Key älskade våren och ungdomen. Båda förstod hon på ett sällsynt sätt. Hon älskade det vardande i dem båda. Men hon förstod även det nya skede, vari förhållandet mellan mor och barn inträder, då barnet når mogen ålder och går ut i världen. Hon, som inga barn ägt, förstod detta bättre än mången verklig moder. Då vår gosse tog studentexamen, skrev hon följande: "Jag vet således att ni hade en av de rena glädjedagar livet ger *både* barn och föräldrar *samman*. Snart äro de ej som förr samman. Barnen gå ut i livet, föräldrarna få deras besök. Men *ur* boet är barnet fluget och mors vinge räcker ej om de flygstarka vingarna! Så — för modern

ligger vemod sida vid sida med glädjen. Och detta *är* modersödet. Jag hoppas att det innerliga bandet mellan dig och din son aldrig brister, men *samma* gemensamhet kan det ej bli. Och du träder ett steg in i den ensamhet, som är mödrarnas slutliga öde".

I nästan varje om våren skrivet brev står en uppmaning till mig att komma till Strand, medan de av oss båda älskade blåsipporna stodo i blom. I dessa vårbrev framskymtar även den praktiska herrgårdsflicka, som Ellen Key innerst inne var. Hon skriver sålunda, att jag ej får komma den eller den dagen, ty då har hon byk eller sådd. Ibland hindrar också vårrengörning.

Ett utmärkande drag i Ellen Keys väsen vid sidan av hennes känsla för familj och släkttradition var hennes kärlek till hembygden. Hon glömde aldrig de ljusa björkarna på Sundsholms marker, ej heller glömde hon, att hon var smålänning. En gång skulle jag hålla ett föredrag om Östergötland med skioptikonbilder. Jag bad att få några fotografier från Strand och en bild av Ellen Key själv. — "Det får du gärna", sade hon, "men glöm ej att tala om för dem att jag är *småländska!*"

Det gladde henne, då jag på en biltur till Strand medtog ett par av mina tjänarinnor, bördiga från Småland. Jag tror, att de särskilt omhuldades. Men vänlig var hon mot alla. Min chaufför brukade hon taga om handen och leda honom genom rummen, "för att den här gossen skall få se på sakerna", som hon uttryckte sig.

Aldrig var Ellen Key vackrare än då hon gav. En kam-

marjungfru, som varit hos mig i många år, gifte sig. Då Ellen Key fick höra talas därom, försvann hon ett ögonblick och återkom med två av sina lampetter. "Ge henne dem med hälsning från mig", sade hon. En vårkväll kom hon på genomresa till Linköping. I handen bar hon två knippor blåsippor, som hon själv plockat på sluttningarna kring Strand. De voro avsedda för en avhållen vän till henne, som låg sjuk. Lik en god sagotant kom hon till honom i sin långa mörka kappa och en tätt åtsittande vadderad kråka om huvudet. Och hon ställde sina blommor vid sidan om den sjuke på ett sätt, som gladde lika mycket som gåvan.

Allt detta må synas vara smådrag, men smådragen röja människans väsensart.

Våren 1918 tillbragte jag flera dagar hos Ellen Key tillsammans med en vän från Hälsingfors, Nadine Topelius. Förmiddagarna användes till långa promenader i skogarna. Ellen Key ägde en ovanligt stark och härdad fysik; ända till det sista året simmade hon om somrarna i sjön, och hon var en synnerligen god fotgängerska. Trots sina år klättrade hon som en stenget på de branta stigarna rätt över brådjupen ner mot Vättern, och det var med knapp nöd vi förmådde att följa henne. Efter middagen dracks kaffet framför den öppna spiseln i vardagsrummet. Malin kom då vanligen in och satt med oss, sedan hon slutat sina sysslor. Det lästes högt, pratades, diskuterades. Ofta föll talet på de strider, som just då utkämpades i Finland. Ellen Key rördes till tårar eller blev lågande, då hon talade härom; hon var ej den som skrädde orden, då

sinnet kom i svallning. Många minnas nog hennes vackra och fasta uppträdande i de då brännande frågorna samt den artikel av henne, som under namn av "Omkring en lagerkrans" stod införd i Social-Demokraten. Hon gav mig ett citat därur: "I folkens som i de enskildas liv komma ödestimmar då man nödgas välja mellan sin välfärd och sitt samvete. Den, som då väljer rätt, har vunnit denna seger, icke i det avgörande ögonblicket, utan genom otaliga avgöranden under hela sitt liv."

Tvenne andra tänkvärda språk äger jag av henne. Det ena står som avslutning på en längre formulerad tanke och lyder: "Branta äro stigarna till utsiktsbergen, men lönen för mödan stor". Det andra skrev hon under Frithjof Nansens ord i mitt album, vari han talar om den ryska hungersnöden (1922) såsom "det største og viktigste spörsmål i nutidens Europa", och hennes ord voro: "Men sedan kropparna fått bröd att leva av, måste *själarnas* hunger *eggas* och *stillas*. Redan det första är en stor uppgift. Den andra tar aldrig slut. Och dock den enda, som vi borde leva för".

Att Ellen Key kunde skämta, veta alla, som känt henne. Hör här. Jag kom en sommardag till Strand. Malin öppnade dörren med de uthuggna hjärtana, och jag steg in i den svala förstugan med det röda tegelgolvet och en stor karta av Vättern med dess stränder på den ena väggen. En god vän var i mitt sällskap och vi kommo oanmälda. Ellen Key kom ut och tog emot oss följd av hunden Gull. "Nu ska ni stanna och äta middag här", förklarade hon, "nu duka vi om". Det var nämligen för värmens skull dukat i förstugan, men där

blev nu för trångt, och vi hjälptes alla åt att ändra kulisserna. Malin tog in maten. Den bestod av Vätterröding och friska Ombergssmultron. Härtill serverades lingondricka ur ett stort brunt lerkrus. Ellen Key lade för med rund hand och tog vård om oss på det för henne typiskt moderliga sättet.

Nu var det så, att vi kommo från Vadstena, där dagen förut en stor Birgittafest firats i klosterkyrkan. Selma Lagerlöf skulle hållit högtidstalet, men blev sjuk, varför jag ombads att läsa upp hennes tal. Då vi nu skulle börja äta smultronen, såg Ellen Key skälmskt på mig och sade: "Dessa hade jag beställt för Selma Lagerlöf, som skulle kommit hit i dag. Nu får du väl fortsätta att agera henne och äta upp smultronen".

Jag kommer ihåg en annan episod. Den ligger något längre tillbaka i tiden än den nyss omtalade.

Ellen Key hade kommit till oss på besök. Det var en kulen och mörk höstdag, en riktig brasdag. Under dagens lopp hade Ellen Key varit ute i staden och besökt en del vänner. På eftermiddagen sade hon till mig: "Kan du ta reda på vem det är, som i Östgöten skriver artiklar signerade Farbror Frans? Jag tycker så bra om dem och skulle gärna vilja träffa författaren. Försök få fatt på honom och be honom komma hit i kväll, då vi sitta kring brasan".

Sagt och gjort. Jag satte mig genast i förbindelse med tidningens redaktör och fick namnet. Jag hade själv fäst mig vid dessa artiklar av allmänmänskligt innehåll och med glädje läst dem. Författaren befanns bo i Linköping. Jag ringde

utan vidare upp honom, delgav honom Ellen Keys önskan och bad honom komma hit samma kväll.

Vi sutto kring den flammande brasan i skrivrummet med de mörkröda väggarna, mot vilka eldskenet spelade i varma reflexer. Utanför rasade novemberstormen, och de gamla trädens nakna grenar gnisslade bakom rutorna. Endast ett fåtal lampor brunno i det stora rummet, där allt ljus koncentrerades kring brasan. I övrigt låg rummet i halvskugga. Ellen Key satt tätt intill härden i den mörka skinnstol, i vilken hon brukade sitta, då hon berättade eller då vi diskuterade. Endast mina barn och min mor voro i övrigt närvarande. Ellen Key talade om Farbror Frans, som hon gladde sig åt att få träffa och tydligen var nyfiken att lära känna. Varmt och impulsivt sökte hon ofta sätta sig i förbindelse med de människor, hos vilka hon anade ideella mål och strävanden. Nu öppnas dörren, en ung kraftfull man träder in: det är Farbror Frans. Ett ögonblick bara stirrar Ellen Key på honom, en omisskännlig förvåning speglar sig i hennes anlete. Så reser hon sig, går fram mot den unge mannen, som hon på sitt vanliga rättframma, halvt moderligt beskyddande sätt hälsar välkommen. Med hans hand i sin för hon honom fram till den plats, där hon vill se honom sitta. Samtalet kommer strax i gång, blir livligt och givande. Jag tyckte mig likväl hela tiden spåra något av överraskning hos Ellen Key. Då Farbror Frans gått, tog hon fast i mig och förklarade skämtsamt: "Nej, vet du, aldrig i mitt liv har jag blivit mera förvånad. Jag väntade mig, att döma av artiklarna och däri uttryckta tankar,

att träffa en gammal vis man. Hade föreställt mig någon med böljande vitt skägg, något av patriark, någon med en stilla blid glans i blicken. Och här kommer in en ung, spänstig man. Jag höll alldeles på att komma av mig".

"Men jag tycker ändå bra om Farbror Frans", tillade hon.

Ingen kunde vara mer förstående, mer överseende med avseende på andras arbeten än Ellen Key. Hon ägde den intuitionens slagruta, som fann och såg till kärnan av det som andra, om än bristfälligt, sökte få fram i tal eller skrift. Jag minns hur ängslig jag var, då jag våren 1920 skulle hålla ett föredrag i Vestra Tollstad skolhus, vid vilket tillfälle Ellen Key skulle vara närvarande. Föredraget gällde en skildring av min vistelse i Wien och de svåra förhållanden, som där rått under den gångna vintern samt en redogörelse för det sätt, på vilket de inom Östergötland skänkta gåvorna blivit använda till hjälp åt österrikiska barn. Jag tillstod denna ängslan för Ellen Key, men hon lugnade mig så som en mor skulle ha gjort det, och istället för att det förefallit svårt, kändes det som en glädje att tala inför henne.

Efter föredragets slut, medan ännu alla åhörarna sutto kvar, gick Ellen Key fram till mig. Hon grep om min hand, och undet det tårarna strömmade utefter hennes kinder, höll hon, alltjämt med min hand i sin och i anslutning till mina ord, ett tal om betydelsen av kärleken människorna emellan. Rummet fylldes av andakt, gripna lyssnade alla, icke ett ljud förnams utom Ellen Keys låga distinkta stämma. Genom fönstren låg vårsolens varma sken in i salen, klart belysande

den talandes besjälade drag. Tulpanerna på katedern strålade, och in genom den öppnade dörren trängde en svag doft av mylla och vaknande jord, ett kvitter av fåglar från träd, där knopparna började att svälla.

Det var något av vår även i Ellen Keys ord om människokärlek och fredskärlek, en bebådelse av en kommande, om än avlägsen, mänsklighetens vår.

I det dagliga livet verkade Ellen Key under de senare åren måhända mera som *människan* än som sierskan eller profetissan. Det var främst hennes allmänmänskliga kärlek och hennes godhet som lyste fram. Hon förverkligade storslaget det ord av Goethe, som hon satte högt: "Edel sei der Mensch, hilfreich und gut." Hon skrev en gång till mig några tankar om det sätt, på vilket man ger ut sig själv och vinner sig själv: "I en ny mening av ordet medlidande — d. v. s. att verkligen *lida med,* ej bara vara god mot andra — ligger det väsentliga, som det ohyggliga kriget verkat. Men detta *med*-lidande tar djupt på ens egna krafter."

Så sent som vintern 1925 skulle jag dock skåda siarblicken i hennes öga. Jag kom på ett kort besök till Strand i sällskap med en av de män, som ledde folkutväxlingen mellan Grekland och Turkiet och nu var hemma på tillfälligt besök. Ellen Key syntes glad att få träffa en av de ledande krafterna i detta mellanfolkliga fredsarbete, som var helt i hennes egen anda. Intresserat samtalade hon med oss härom.

I sin enkla mörka vardagsdräkt stod hon framför oss. Det silverfärgade håret omramade anletet, några testar, som liknade

spunnet silver, hade lösgjort sig och fladdrade vid tinningarna. Med bådas våra händer i sina talade hon. Hennes personlighets makt liksom växte, medan hon så talade. Ögonen fingo en sällsam glans, hållning och åtbörder blevo majestätiska. Orden ha tyvärr gått mig ur minnet, men kvar står *intrycket* av dem liksom av den profetiska anda, vilken den stunden präglade Ellen Key och kom hennes väsen att utstråla kraft, glöd och tro, *fredstro.*

En bild på väggen fångade våra blickar. I en blink sågo vi likheten. Bilden återgav Leonora Christina Uhlfeldt i den stund, då hon lämnade sitt fängelse i Köpenhamn. Ansiktet, ehuru fårat, bar majestätets prägel, och gestalten var stämplad av den själens storhet och styrka, som är de stora andarnas kännemärke.

Ellen Key hade sett våra blickar.

"Den tavlan fick jag till min födelsedag", sade hon; "Leonora Christina Uhlfeldt var en av mina anmödrar."

Åter en gång skulle jag komma till Strand utan att Ellen Key på förhand visste därom. Det var en vårkväll 1925. Hon var ej hemma, men jag beslöt att vänta ut henne och satte mig nere vid stranden. Efter en timmes väntan såg jag den gråklädda gestalten nalkas, och hon ropade åt mig att komma in. Trots den långa vandring, hon gjort genom skogarna, föreföll Ellen Key icke det minsta trött, ehuru även hennes vänner eljest måste konstatera, att hon åldrats. Vi gingo in i vardagsrummet eller bokrummet, vars ena del användes som matsal. Ellen Key bad mig sitta ned med henne framför fönstret i den lilla vita soffa, som följt henne ända sedan barnaåren. Utanför låg sjön stilla

och blå, ekar och bokar hade just slagit ut, och det gröna bladverket lyste därute. In i rummet silade vårens blåa eftermiddagsljus. Den sjunkande solens reflexer skimrade över de grågröna färgtonerna och på de många minnesföremålen i herrgårdsstil, som gåvo rummet dess karaktär. I ena hörnet stod den gungstol, i vilken Emil Key somnat in för alltid, den älskade fadern, om vilken Ellen Key skrev i mitt exemplar av "Minnen", att jag "skulle få blicken klar för den, i ordets innersta mening, adelige man om vilken boken handlade." Hur gammal Ellen Key än blev, upphörde hon aldrig att vara dotter.

Vid ena fönstret stod bordet med den digra bok, i vilken alla besökande skrevo sina namn, sedan de doppat den stora gåspennan i rött bläck. På väggen mitt emot hängde bland andra tavlor en porträttmålning av Ellen Keys vän Richard Bergh och hans hustru.

Så sutto vi i Ellen Keys barndomssoffa, talande länge och förtroligt. Jag tror mig ännu höra hennes röst, se glansen av hennes öga, känna greppet av hennes hand. Detta var söndagen den 26 april 1925 — söndagen den 25 april 1926 slocknade Ellen Keys livslåga i den tidiga morgonstunden.

Kanske sade oss en omedveten aning detta. Vi talade som aldrig förr. Kring Ellen Keys vita huvud lyste ett rödaktigt sken från den sol, som långsamt sjönk i vågen.

Hon reste sig. "Nu får du gå", sade hon, "ty nu kommer en trädgårdsmästare och vi ska plantera." Men innan vi skiljdes, fattade hon mig vid handen och förde mig den lilla stigen utmed vattnet till grinden mot Omberg. Hon öppnade den;

EFTER KAMERABILD AV DR GOODWIN.

tysta gingo vi genom det prasslande boklövet, som täckte marken. Mellan de torra löven lyste mängden av blåa sippor. Vi stannade framför en rishög på en liten öppen plats mellan bokträden med utsikt åt sjön.

"Ser du", sade Ellen Key, "det här plocka Malin och jag samman. På pingstafton tända vi elden. Det är vårt pingstbål."

Därefter tillade hon något mycket vackert om elden, pingsten och anden.

Nästa gång jag såg Ellen Key var hemma hos mig. Det var i november samma höst. Hon hade kommit till Linköping för att förströ Malin, som varit sjuk och vårdats på lasarett. Ellen Key bad mig att bjuda några vänner på eftermiddagste. Bland dessa var sonen till hennes ungdomsvän "Robinson" med hustru. Då teet var drucket, samlades vi i mitt vardagsrum. Det blev högläsning och tal om litterära ämnen, särskilt om finländska diktare. Slutligen läste Ellen Key en dikt av Arvid Mörne. Hon läste så, att vi knappast vågade andas; blott brasans knastrande hemlika ljud hördes utom Ellen Keys stämma.

Då läsningen var slut, steg hon upp och bjöd jämte Malin farväl.

Då de gått, sade min mor: "Malin är bestämt sjuk. Hon verkar som vore hennes nerver onaturligt spända."

Blott några dagar därefter hände det förfärliga.

Mina sista möten med Ellen Key och minnena från hennes sista dagar äro för heliga att vidröra. — — —

Den 28 april 1926. Solen lyser över Strand. På sluttningen mot Vättern blomma auriklar och gula påskliljor. Fåglarna kvittra i träden och reda sina bon. Åter står Ombergsskogen blå av sippor.

Ellen Key är död.

Inne i bokrummet står kistan i vilken hon vilar.

Men trots allt är det *ljust* på Strand.

Ljust av levande varma minnen, ljust av kärlek och av *segrande* liv.

Ty där ute runt om vakna livets krafter, livets makter.

— — — Ett fåtal vänner ha samlats: några av Ellen Keys anhöriga, Verner von Heidenstam, en tysk dam som representant för kvinnoföreningar i Tyskland, den läkare och den Röda Korssyster, som vårdat Ellen Key, "lilla Ruth", Malins efterträderska i de husliga göromålen, samt några få av grannarna. Stilla sitta vi i den värmande solen och se ut över sjön i gult soldis. "Det flög för en stund sedan en stor örn över vattnet", berättar någon med dämpad stämma.

Dörren öppnas till bok- och vardagsrummet. Vi stiga in och samlas kring kistan. En slinga av blåsippor är dess enda prydnad. Bakom kistan brinna ljusen i den sjuarmade stake, Ellen Key erhöll på sin sjuttiofemårsdag. I långa ljusa strimmor leker solen in i rummet.

Verner von Heidenstam går fram till kistan. Han talar några ord. Så läses av en kvinnlig stämma Heidenstams dikt: "Jag längtar hem . . . . . jag längtar marken, jag längtar stenarna där barn jag lekt."

Ellen Key hade särskilt älskat den dikten.

— Elever från Ombergs skogsskola träda fram. Jämte dem några på utflykt stadda unga studenter, som bära den vita mössan. Dessa fatta om kistan, lyfta den, och på *ungdomens* axlar bäres Ellen Key bort från sitt hem, ut i den vårliga solen. Det doftar mylla, och på sidorna om vägen i backen spira blommor och grönt. Uppe vid grinden väntar en öppen flakvagn klädd med granris. Kistan ställes på den. De unga männen ställa upp sig, bildande hedersvakt. Framför vagnen gå studenterna, på sidorna om den skogseleverna med de gröna mössorna. Långsamt sätter sig tåget i rörelse. Uppe på krönet längs foten av Omberg går vägen fram mellan slånbuskar, bakom vilka skogen står mörk. På andra sidan breder sig nedanför sluttningen den bördiga vida slätten med en blånande horisont långt borta. Höstsäden lyser smaragdgrön, åkrarna ligga mörka med djupglänsande fåror, på de harvade åkerstyckena gå män och så. Där bakom vilar sjön blank, utan krusning.

Alltefter som tåget skrider fram bli såningsmännen stående stilla, de lyfta mössorna och avbryta arbetet. Vid gärdesgården intill skogen stå några torparhustrur i schaletter och några små barn med blåsippsbuketter i händerna. Undrande betrakta de tåget. Ett par av kvinnorna lyfta förklädessnibben mot ögat.

Vägen slingrar fram över slätten mot Vestra Tollstad kyrka och järnvägsstationen. Sakta köres den grönklädda flakvagnen omsluten av sin unga vakt. Studenternas vita mössor lysa i det allt uppslukande blåa vårljuset.

Såningsmännen återta sitt arbete. En vit sky av frösådd står snart omkring dem.

Runt om sjunger livet sin sång i sol, doft och växt. *Livet,* det eviga, i "die ewig waltende Natur".

Ellen Key skrev en gång:

Livet ger vad vi ge det!